

Патик Леся Леонідівна –
ад'юнкт кафедри криміналістики Київського
національного університету внутрішніх
справ

Особливості огляду паспорта громадянина України під час розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями

Стаття присвячена розгляду проблемних питань, пов'язаних з оглядом паспорта громадянина України з метою виявлення ознак підробки під час розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями. Проведено аналіз теоретичних поглядів учених-криміналістів щодо слідчого огляду документів.

З розвитком української держави з'являються все нові й нові суспільно-правові відносини в різних сферах людської життєдіяльності, що спрямовані на реалізацію гарантованих Конституцією України прав і дотримання обов'язків громадян. Основним документом майже в усіх сферах людської життєдіяльності є паспорт, який посвідчує особу громадянина України.

Актуальність теми дослідження зумовлена передусім тим, що в сучасних умовах розвитку української держави безліч злочинів учинюється організованими злочинними угрупованнями із використанням підробленого паспорта громадянина України (далі – паспорт). Почастішали випадки оформлення кредитів на осіб, які втратили паспорт, неіснуючих осіб; здійснюється шахрайство щодо купівлі-продажу нерухомості тощо.

Тому, значне місце у розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, займають проблеми виявлення підроблених паспортів під час огляду не лише працівниками міліції, але й посадовими особами державних установ.

В силу цього, з метою попередження вчинення організованими злочинними угрупованнями суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із використанням підробленого паспорта, необхідно дослідити особливості огляду такого документа.

На жаль, виявити таку підробку працівники державних установ не можуть, через відсутність відповідних знань у галузі криміналістики. Тому вони стають легкою здобиччю для злочинців, які використовують цей документ у своїх антиправових цілях.

Не можна стверджувати й той факт, що виявлення підробленого паспорта працівниками міліції здійснюється стовідсотково. Це супроводжується їх низьким рівнем знань, умінь і навичок у галузі криміналістики. Адже ці знання значно впливають на формування доказової бази кожної кримінальної справи, в результаті чого проводиться розслідування, розкриття злочинів, а також попередження інших, більш складних злочинів із використанням підробленого паспорта (наприклад, шахрайство). Так, при перевірці документів у підозрілих осіб, проведенні будь-яких слідчих (при обшуку особи, приміщень, під час огляду місця події, при визнанні особи потерпілою, обвинувачуваною тощо) та інших дій, працівники міліції мають

знати хоча б види й ознаки підробки паспорта, на що необхідно звертати увагу, щоб розпізнати підробку.

В теорії криміналістики роботи В.Л. Беляєвського, Г.О. Беляєвої, О.Ю. Брайчевського, В.П. Власова, Н.М. Зюська, О.М. Глотова, В.П. Колмакова, П.Г. Кулагіна, О.А. Леві, В.І. Малікова та багатьох інших учених присвячені проблемам слідчого огляду документів. Однак, ці дослідження не охоплюють усю сукупність питань, що виникають під час проведення цієї слідчої дії, наприклад, особливостей огляду паспорта.

Метою статті є вивчення та аналіз проблемних питань огляду паспорта громадянина України з метою виявлення ознак підробки.

Доцільно, на наш погляд, почати із визначення поняття “огляд у кримінальному процесі”. В юридичній енциклопедії під таким поняттям розуміють процесуальну дію органу дізнання, слідчого, суду, під час якої за участю вказаних у законі осіб виявляються, безпосередньо сприймаються, оцінюються і фіксуються стан, властивості та ознаки матеріальних об’єктів, пов’язаних з подією, що розслідується або щодо якої проводиться судовий розгляд з метою отримання фактичних даних і з’ясування обставин, котрі мають значення для встановлення істини у кримінальній справі [1, с. 325].

Щодо тлумачення самого терміну “огляд”, то одне з його значень – це обстеження з метою перевірки, контролю, виявлення чого-небудь недозволеного тощо [2, с. 658]. У коментованому Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК України), огляд тлумачиться як слідча дія, яка проводиться з метою одержання доказів шляхом візуального спостереження і дослідження слідів злочину та інших матеріальних джерел доказової інформації [3, с. 639]. В енциклопедичних виданнях цей термін визначається як “слідчий огляд”, що означає слідчу дію, що здійснюється з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів з’ясування обстановки події та обставин, які мають значення для справи [4, с. 152; 5, с. 565; 6, с. 149]. Р.С. Белкін зазначає про різницю між слідчим, прокурорським, судовим оглядом, яка полягає лише у колі учасників і формі фіксації ходу та результатів цієї дії [4, с. 152].

Більш широке і точне, на нашу думку, поняття дає В.П. Колмаков, який визначає “слідчий огляд” як процесуальну дію слідчого, де він із вказаними в законі особами виявляє, безпосередньо сприймає, досліджує, оцінює та фіксує стан властивостей і ознаки матеріальних об’єктів, пов’язаних із розслідуваними обставинами, з метою виявлення фактичних даних (доказів) і встановлення обставин, що мають значення для встановлення істини у справі [7, с. 18].

Розрізняють наступні види слідчого огляду: освідкування, огляд місця події, огляд предметів, огляд документів, огляд трупа, огляд тварин, огляд транспортних засобів, огляд місцевості і приміщень, які не є місцем події [3, с. 638]. Усі ці види слідчого огляду вкрай важливі для встановлення істини у справі. Вони наділені кожен своїми особливостями, поряд з якими існують і загальні вимоги, встановлені законодавством, зокрема ст.ст. 190, 191, 122, 27 КПК України: присутність понятих (окрім освідкування) при проведенні огляду; можливе залучення обвинуваченого, підозрюваного, свідка, потерпілого, спеціаліста; роз’яснення прав і обов’язків учасникам огляду, недопустимість розголошення результатів огляду, обов’язкова фіксація ходу і результатів огляду в протоколі.

Розглянемо детально огляд документів, який є видом слідчого огляду і тлумачиться як дія, що виявляє і фіксує такі їх ознаки, які надають документам значення речових доказів, а в документах, як письмових доказів, – встановлює засвідчувані документами або викладені в них обов’язки і факти, що мають значення для справи [4, с. 153].

Серед огляду документів можна виокремити огляд особистих документів, зокрема огляд паспорта, так як його підробка сприяє не тільки вчиненню шахрайств злочинними угрупованнями, а й становить підвищену небезпеку для держави і її громадян.

Доцільно розглянути перевірку паспорта працівниками міліції, яка здійснюється: у зв'язку із забезпеченням паспортної системи, під час охорони громадського порядку, при розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями, при затриманні й арешті за скоєння злочину, при розшуку злочинців і осіб, які переховуються від органів влади, під час особистого обшуку, під час огляду місця події та інших слідчих і оперативних дій, а також при наданні паспорта для зміни прізвища, ім'я та по-батькові, місця прописки тощо.

Але перевірку паспорта здійснюють не лише працівники міліції, а й працівники органів соціального забезпечення, фінансових установ, відділів кадрів підприємств, установ і організацій, нотаріальних контор та інші посадові особи. Вони, у більшості випадків, можуть встановити лише особу пред'явника – ідентифікувати її за зображенням фотокартки у паспорті, а також встановити, чи дійсно належить цей документ особі пред'явника.

Аналіз криміналістичних джерел [6, 8, 9] дає змогу стверджувати, що особи, які здійснюють перевірку документів необов'язково мають володіти спеціальними знаннями, їм лише достатньо знати правила проведення такої перевірки.

У зв'язку з цим, з метою встановлення належності паспорта особі пред'явника, посадові особи і працівники міліції мають дотримуватися визначених правил при його перевірці.

1. Вивчити зміст паспорта і його реквізити. Необхідно звертати увагу на текстову частину щодо відповідності стилю викладу такому документу, наявності граматичних помилок, помарок, відповідності змісту печаток і штампів тощо.

2. Співставити дані документа між собою. Необхідно перевірити чи відповідає зміст печатки органу, що видав паспорт, зміст штампу записам, що в ньому виконані, а також відповідність змісту печатки органу, що видав паспорт змісту рельєфної печатки на фотокартці, відповідність дати народження віку особи, яка зображена на фотокартці та даті видачі паспорта тощо.

3. Співставити між собою дані, що присутні в різних документах. Наприклад, дані у паспорті з даними в свідоцтві про народження, дані в паспортах подружжя тощо.

4. Співставити дані у паспорті з його пред'явником. Це можна здійснити за допомогою порівняння за фотокарткою, віку особи за вказаною датою народження, національності за зовнішнім виглядом особи, а також порівняти її підпис.

5. Опитати пред'явника паспорта щодо всіх наявних в ньому даних (прізвище, ім'я, по-батькові, ким і коли виданий, інформацію про відмітки, серію і номер тощо).

6. Оглянути матеріал паспорта з метою виявлення ознак підробки. Такі ознаки посадові особи можуть виявити, якщо вони явно виражені. Наприклад, груба підчистка, дописка, травлення, неохайна переклейка фотокартки, наявність помарок, що помітні неозброєним оком і не потребують застосування науково-технічного обладнання. В разі виникнення сумніву щодо справжності паспорта посадові особи, які проводять огляд, мають звернутися за допомогою до працівників міліції. Якщо ж останні не зможуть провести кваліфікований огляд, то необхідно залучити спеціаліста.

Повернемося до слідчого огляду паспорта. Можна зазначити, що під час розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, перед слідчим постає питання в установленні особи злочинця. Наприклад, перед проведенням такої слідчої дії, як допит, слідчий має впевнитися у допитуваній особі й оглянути її паспорт, з метою недопущення покарання невинуватих, ухилення від відповідальності та інших

небажаних наслідків. Значення такого огляду визначається у своєчасному проведенні, правильному технічному і тактичному виконанні, що дає змогу слідчому виявити, зафіксувати і дослідити отримані сліди, що мають значення для справи.

Ефективне проведення слідчого огляду паспорта з метою виявлення ознак підробки залежить від дотримання наступних етапів його проведення.

1. Перевірка змісту, реквізитів паспорта по суті. На цьому етапі вивчаються типографські та рукописні (друковані) тексти, всі наявні підписи, тексти відбитків печаток і штампів.

2. Безпосереднє виявлення ознак підробки. Здійснення цього етапу неможливе без знання видів, ознак підробки та способів їх виявлення. Часто паспорт піддається частковій підробці. Тому, особливу увагу необхідно звертати на ознаки: внесення змін у дані про особу володільця паспорта шляхом підчистки, дописки, вставки, травлення; заміни фотокартки; підробки відбитків печаток і штампів. Поряд з цим, слід пам'ятати про випадки повної підробки паспорта, де підробка здійснюється повністю, починаючи від бланків і закінчуючи підписами посадових осіб, які його видали.

Розглянемо види та ознаки підробки паспорта, а саме: зміну тексту за допомогою підчистки, дописки, травлення і змивання; вклейку; заміну аркушів; переклейку фотографії; підробку відбитків печаток і штампів; підробку підписів; підробку бланків.

Підробка засвідчувальних знаків полягає у підробленні печаток, штампів та підписів. При таких підробках, у печатках і штампах порушуються як загальні ознаки (викривлення форми зовнішнього контуру – рамки, зміна розмірів відбитка, різні розміри елементів букв, розділових знаків і відстаней між ними), так і особливі (відсутність особливостей будови та розташування певних елементів букв, ліній, рамки розділових знаків та дефектів; особливостей макро- і мікрорельєфу певних букв, штрихів, символів, розділових знаків). У підписах спостерігається звивистість прямолінійних елементів, кутастість овалів і напівовалів, необґрунтовані зупинки пишучого приладу, перерви у штрихах, сліди попередньої підготовки тощо.

При заміні у паспорті аркушів можна виявити наступні ознаки: різницю у забарвленні захисної сітки, неспівпадання розміру заміненого аркуша з іншими, наявність зайвих отворів у місці зшивання аркушів тощо.

Серед особливостей, що характеризують переклейку фотокартки у паспорті слід назвати: відсутність у правому верхньому куті частини відбитка рельєфної печатки, а також неспівпадання рамки цієї частини відбитка із частиною, що на бланку; наявність залишок клею, паперу від попередньої фотокартки. Іноді для збереження відбитку рельєфної печатки злочинці роблять аплікацію, в результаті якої спостерігається рубець від вирізання фотокартки, нерівні стики країв, відмінність фотопаперу за кольором або якістю тощо.

Заміна частини тексту у паспорті шляхом вклейки полягає у видаленні частини тексту або вклеюванні нового тексту поверх існуючого. До ознак такої підробки належить: неспівпадання малюнку захисної сітки, сліди від клею, іноді спостерігається поморщення паперу від клею.

Підробка у паспорті типографського тексту можлива лише в разі заповнення даних на принтері, а не від руки. Таку підробку можна виявити за наявності наступних ознак: нерівної лінії строки, нерівної висоти і ширини букв, кривизни, неоднаковій відстані між буквами тощо.

Бланки паспортів піддаються підробці не часто, але якщо це трапляється, то здійснюється здебільшого за допомогою копіювально-множильної техніки. Тому, необхідно звертати увагу на чіткість зображення малюнку захисної сітки, яскравість кольорів, чіткість отворів на серії та номеру паспорта, чіткість і рівність типографських шрифтів на бланках тощо.

Можна виділити основні ознаки, достатні для виявлення дописки в текстах без залучення спеціаліста, а саме: розташування внесених записів поза графою бланка або вище, нижче основного тексту; нерівної лінії строки; звуження інтервалів між буквами; відмінність кольорів у барвнику штрихів тощо. Часто зустрічається домалювання елементів цифрових записів у даті народження володільця паспорта або даті його видачі, що характеризується нерівним співвідношенням розмірів елементів цифрових записів і їх відносним розташуванням.

При механічному видаленні змісту тексту, зокрема при підчистці, спостерігається кошлатість паперу, його потоншення в місці механічної дії (що відчутно під руками або при огляді напросвіт), залишення штрихів попередніх записів, їх вдавнені сліди, а також розпливи чорнил. Травлення ж характеризується наявністю бурих або коричневих плям, зміною поверхневого шару паперу (шороховатість), наявністю тріщин, зміною кольору захисної сітки на бланку.

Кваліфікований огляд паспорта з метою виявлення ознак підробки, потребує застосування відповідного науково-технічного обладнання, серед якого слід назвати: вимірювальну техніку, лупи з підсвітками, малогабаритні прилади "Регула", різноманітні освітлювачі, лампи з ультрафіолетовими променями, світлофільтри, у деяких випадках навіть мікроскопи та інші оптичні прилади.

3. Завершальним етапом проведення огляду паспорта є відповідне закріплення отриманих результатів. Відповідно до ст.ст. 85, 190, 191 КПК України, таким закріпленням буде складання протоколу огляду із обов'язковим скріпленням підписами слідчого чи оперативного працівника і понятими (ст. 127 КПК України) [3, с. 383, 641].

Основну увагу, на наш погляд, при складанні протоколу необхідно зосередити на відмітках результатів огляду. Так, при огляді паспорта, обов'язково зазначається його назва, серія і номер, на чие ім'я виданий, коли і ким виданий, строк дії, наявність підписів, відбитків печаток і штампів, відміток. Далі робиться опис загального стану паспорта та пошкодження, якщо такі маютьсся. При виявленні ознак підробки, зазначається в якій частині паспорта (чи повністю) було їх виявлено, які методи і засоби застосовувалися.

Отже, ми розглянули найбільш розповсюджені види та ознаки підробки паспорта, що мають знати працівники міліції, які проводять перевірку та огляд документів. Звичайно, такі ознаки підробки є елементарними, для їх виявлення не потрібно володіти спеціальними знаннями, а тим більше залучати спеціаліста. Але в той же час є достатніми для виявлення підробленого паспорта або вирішення питання про призначення експертизи в разі сумніву у його справжності. Ми вважаємо, якщо працівники міліції, які проводять перевірку та огляд паспортів та інших документів будуть знати наведені вище види і ознаки підробки, то рівень виявлення фіктивних документів значно зросте, і дасть змогу зменшити кількість злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями.

Виявлення працівниками міліції у паспорті ознак підробки при огляді стане ефективним при постійному підвищенні їх кваліфікаційного рівня, щодо способів та ознак підробки документів, а також при забезпеченні належним науково-технічним оснащенням робочих місць практичних підрозділів і при виконанні своїх службових обов'язків працівниками міліції поза їх межами. Поряд з цим, необхідно проводити практичні заняття з працівниками міліції щодо видів та ознак підробки паспорта громадянина України з обов'язковим використанням наглядового матеріалу.

Список використаних джерел

1. *Юридична* енциклопедія: В 6 т. / Голова ред. колегії Ю.С. Шемшученко. – К.: "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2002. – Т. 4. – 717 с.
2. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.

3. *Тертишник В.М.* Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 1056 с.
4. *Белкин Р.С.* Криминалистическая энциклопедия. – М.: Издательство БЕК, 1997. – 342 с.
5. *Большая советская энциклопедия* / Под ред. А.М. Прохорова. – Изд. 3 (19). – М.: “Советская энциклопедия”, 1974. – 631 с.
6. *Кулагин П.Г.* Проверка и осмотр документов. // Труды научно-исследовательского института милиции МВД СССР. – М., 1959. – № 1, С. 5–39.
7. *Колмаков В.П.* Следственный осмотр. – М.: “Юридическая литература”, 1969. – 196 с.
8. *Глозов О.М.* Осмотр документов следователем. Учебное пособие. – Л., 1983. – 42 с.
9. *Маликов В.И.* Оперативная проверка документов. – Л., 1963. – 61 с.

The article is devoted to the consideration of the problems concerning the examination of passport of citizen of Ukraine with the purpose of exposure of the signs of falsification during the investigation of crimes committing by the organized criminal groups. The theoretical opinions of the scientific-criminalists about the investigation examination of the documents are analyzed.

Стаття надійшла до редакції журналу 19 грудня 2008 року.

© Л.Л. Патик, 2008